

Eva Hurtig:
Hemhörighet och stadsförnyelse
 belyst i fyrtiostadsdelen Sanna i Göteborg
 Arkitektur - Bostadsplanering
 Chalmers tekniska högskola R1:1995

Hem och stadsförnyelse

Eva Hurtigs avhandling, *Hemhörighet och stadsförnyelse*, kan ses både som en del i ett gemensamt arbete och som en individuell prestation inom området bostads- och stadsförnyelse. Att arbeta i grupp, tillsammans med flera andra och att ingå i en forskningsmiljö har naturligtvis många fördelar. Det finns givetvis också nackdelar, åtminstone när det gäller själva avhandlingsarbetet, där det gäller att självständigt behandla en fråga eller att lägga ett eget perspektiv på det. Det finns många studier och även andra avhandlingar som behandlat bostads- och stadsförnyelse; *Varsam ombyggnad*, *Flyttning, ombyggnad och äldres hälsa*, *Äldre och ombyggnad*, *Hemfrid åt hyresgästerna*, *Stadsförnyelse och bostadsombyggnad*, *Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv* är endast några få av de skrifter som publicerats inom området. Den gröna, ännu ej avbetade fläck på forskningsfältet som Eva Hurtig inriktat sig på, är frågan om hemmets betydelse i stadsförnyelsesammanhang, men inte heller detta är jungfrulig mark utan har behandlats av andra. Det kanske senaste exemplet är Tomas Wikströms avhandling *Mellan hemmet och världen* (1994).

Sanering, ombyggnad, stadsförnyelse började bedrivas i större skala – områdes- eller stadsdelsvis – på 1950-talet här i Sverige från att tidigare främst ha skett genom förnyelse fastighetsvis. Det är ett ganska stort antal forskare

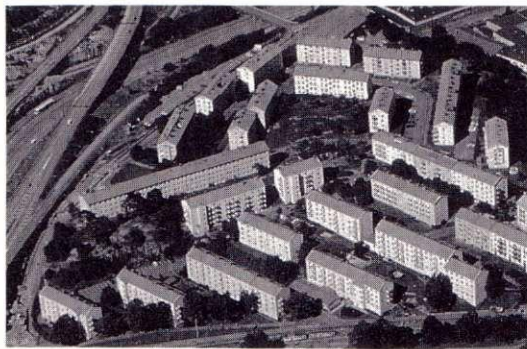
som har arbetat med forskning kring hithörande frågor, åtminstone sedan 60-talet. Debatterna inom ämnesområdet har ofta varit häftiga, både i dagstidningar och fackpress. Det har ju i stor utsträckning gällt frågor som inte enbart har ett vetenskapligt intresse utan som i hög grad rör människors vardagsliv och livskvalitet.

Byggnadsteknisk och sanitär standard i bostaden, stod i centrum för intresset på 50-talet. Nybyggnad var idealet. Den främsta målgruppen, som bostadspolitikern riktades emot, var barnfamiljerna, som i mycket stor utsträckning var trångbodda.

Idag är det också andra kvaliteter som uppmärksammas. Tillgänglighet, service och utemiljö har framstått som allt viktigare, strävan att riva gamla hus har allt mer efterträtts av bevarandeönskemål, nybyggandet har minskat och ombyggandet har utgjort allt större del av byggnadsverksamheten. Den främsta målgruppen är inte längre självklart barnfamiljerna, äldreboendet har kommit allt mer i fokus för intresset. Från bostadslägenhetens form och funktion har uppmärksamheten glidit över till de boendes inställning, värderingar och livsformer.

Teorianknytning och användning av olika metoder har också förändrats i forskningsarbetet, från en dominans av naturvetenskap, statistik och enkäter till samhälls- och humanvetenskap, kvalitativa metoder och intervjuer.

Eva Hurtig har genomgått en liknande utveckling i sitt arbete. Hon arbetade med projektet "Gamla människor i gamla stadsdelar" 1978–80 där uppmärksamheten i utgångsläget mest var inriktad mot den tekniska bostadsstandarden, men efterhand kom att förskjutats mot ombyggnadsprocessen och genomförandet på stadsdels- och kvartersnivå. De forskare

Flygbild över Sanna, lånad av bostadsföretaget Poseidon AB (s. 29).

som arbetade med projektet beskrev hur en förnyelseprocess borde gå till (Hurtig et al. 1981) och försökte pröva dessa idéer i en fallstudie, i stadsdelen Sanna (eller Sandarna) i Göteborg, 1982–86. Sannaprojektet gav underlag till Solveig Schulz' avhandling *Med hänsyn till bostädernas värden* 1989. Eva Hurtig genomförde sedan en uppföljande studie i Sanna, som skulle belysa hyresgästernas synpunkter på ombyggnadsprocessen, konsekvenserna för deras del och synpunkter på den genomförda ombyggnaden ett par år efteråt.

Kvarboendeproblematiken diskuterades i Eva Hurtigs licentiatuppsats, *Bättre bostad bra men hemma bäst* (1990). Därifrån gick hon sedan över till föreställningar om hemmets betydelse, något som kan ses som ytterligare ett steg på vägen från bostadsstandard till frågor om människors identitet och upplevelse av samhörighet i bostaden. Hem, hemkänsla, hemrelation och hemhörighet i relation till stadsförnyelse behandlas i hennes avhandling, som består av fyra delar.

- Den första delen innehåller en inledning med frågeställningar, beskrivning av stadsförnyelseutvecklingen, empiriskt material och teoretiskt perspektiv.
- Den andra delen belyser hembegreppet, med språklig härledning och diskussion av innebörden och olika betydelser av hem.
- Den tredje delen handlar om hemhörighet i stadsdelen Sanna, med utgångspunkt från empiriska studier där.

Vardagsrum efter förnyelsen (s. 175).

- Den fjärde och sista delen diskuterar strategier för stadsförnyelse som tar hänsyn till hemrelationen.

Avhandlingens syfte sägs vara att bidra till en djupare förståelse för hemmets betydelse för människan och även bidra till diskussionen kring förvaltning och förnyelse av den befintliga bebyggelsen. Avsikten har varit att:

- belysa och diskutera vad hembegreppet står för och varför hem är viktigt för människor.
- belysa hur hemrelationer växer fram dialektiskt på olika sätt och inger människor känslor av samhörighet med sitt bostadsområde samt hur hemrelationerna stegvis påverkas av en bostads- och stadsförnyelseprocess genom ett exempel i stadsdelen Sanna i Göteborg.
- diskutera vad som gjort att bostads-/stadsförnyelsen fått en sådan utformning att en del människor kommit att känna sig hemlösa, samt utgångspunkter för en mer humanistisk planeringsstrategi, som tar tillvara och fördjupar sociala och kulturella värden i en livsmiljö.
- vara en reflektion kring olika empiriska studier och teoretiska arbeten kring förnyelse av flerbostadshus med hyresbostäder, sociala konsekvenser för boende och inflytandefrågor, ofta med en tonvikt på äldre människors boendesituation.

Allmänt kan sägas att dessa syften har en anspråkslös profil; det handlar om att bidra till

förståelse, att belysa och diskutera och att reflektera, snarare än att bevisa och fastslå något. Ambitioner finns på olika nivåer, det gäller människors hemrelationer, det gäller hur dessa relationer påverkas i en bostads- och stadsförnyelseprocess i en stadsdel, och det gäller bostadspolitik och planering på kommunal och statlig nivå.

Avhandlingens problemställning "hemhörighet och stadsförnyelse" bearbetas och utvecklas utifrån de empiriska studierna i Sanna med stöd av fenomenologin som filosofisk förklaringsbakgrund. Det var inte förrän efter licentiatuppsatsen – som lades fram 1990 – som Eva Hurtig inriktade sig på hemrelationer och beslöt fokusera detta i sitt avhandlingsarbete. Då var det empiriska arbetet i Sanna slutfört. Uppföljningsprojektet i Sanna – det sista av de berörda projekten – genomfördes 1986–87 och doktorandkursen i fenomenologi, som gav inspiration till denna anknytning, genomgicks 1991.

Eva Hurtig stöder sig i hög grad på andra forskares teoretiska och empiriska arbeten. Det tycker jag är klokt med tanke på de begränsningar som sannamaterialet erbjuder. Jag saknar emellertid en redogörelse för hur litteratursökning och urval har gått till och tycker att en del av de referenser, som finns i licentiatavhandlingen, också borde ha varit med i doktorsavhandlingen.

Anknytningen till fenomenologin uppfattar jag mest som en inspirationskälla. Eva Hurtig säger själv att hon försökt ha en fenomenologisk anknytning framförallt i ordanalysen och i beskrivningen av de äldres samhörighetskänslor med sina hem och stadsdelen Sanna och att hon inte använt sig av fenomenologisk terminologi, utöver livsvärldsbegreppet. Det är främst Kimberly Doveys modell (Dovey 1985) av människan i hemmet och hennes samhörighet med omvärlden – det förflutna, framtiden, platsen och människor – som används när hemhörigheten i Sanna behandlas.

Resultaten svarar väl mot de syften som uppställts, med reflektioner kring olika arbe-

ten beträffande förnyelse av flerbostadshus, bl. a. innefattande sociala konsekvenser med tonvikt på äldre människor.

Vad hembegreppet står för och varför hem är viktigt för människor – som utgångspunkt, som skydd och trygghet, som identitetsbärare, som social arena m. m. – belyses i en litteraturgenomgång, där en lång rad arbeten med olika disciplinanknytning från olika länder tas upp. Hur hemrelationer växer fram genom ett samspel mellan människan, bostaden och omgivningen belyses och en diskussion förs om hemrelationens tids- resp. rumsdimension. Både omfångsmässigt och innehållsmässigt är detta enligt min mening det tyngsta och mest intressanta avsnittet i avhandlingen.

Det kapitel som behandlar hemhörighet i Sanna bygger på ett ganska begränsat material och det framhålls också. Materialet används främst som exemplifiering och kompletteras med hänvisningar till annan forskning och Eva Hurtigs egna erfarenheter och resonemang. Det är välskrivet och trevligt att läsa men ger knappast någon ny insikt, om man läst andra rapporter som behandlar hyresgästers inställning till ombyggnad.

Även diskussionen om bostads-/stadsförnyelsens hittillsvarande utformning och möjliga utgångspunkter för en mer humanistisk planeringsstrategi är till stora delar välbekant. Bl. a. pekar Eva Hurtig på skillnader i perspektiv mellan experter å ena sidan och vardagsmänniskor å den andra: Jag vill inte förneka betydelsen av dessa men skulle finna det mer intressant om diskussionen i högre grad förts i makttermer, vilket Eva Hurtig gjorde i sin licentiatavhandling.

I vetenskapligt arbete gäller det bl. a. att inte dra för stora växlar på materialet och att inte generalisera utifrån otillräckligt underlag. Att göra detta kan sägas vara vetenskapens överträdelsesynder. Något sådant tycker jag inte att Eva Hurtig har gjort sig skyldig till; hon har insett de begränsningar som ligger i materialet och varit försiktig i sina slutsatser.

En annan fråga är om forskaren dragit ut vad som går att få ut av tillgängligt material. Möjligheten att anlägga ett genusperspektiv, eller könsteoretiskt perspektiv har föresvävat mig när jag läst vissa sidor i avhandlingen, där sådana ansatser finns. Det empiriska material som använts och som det hänvisas till, t. ex. intervjuer och studiecirkelmateriel, visar en övervikt av kvinnors åsikter; det finns i avhandlingen ca fem gånger fler exempel på ställningstaganden från kvinnor än från män. I en del av den återopade och refererade litteraturen finns också genusperspektiv.

Ytterligare en fråga är om forskaren kunde, och borde ha gjort andra undersökningar och gått igenom annan litteratur med relevans för frågeställningen och avhandlingens syfte. Jag vill nämna tre svenska exempel. När det gäller genusperspektiv på boendet har bl. a. Annika Almqvist diskuterat boendeform, klass och kön (Almqvist 1993). Mia Björk har i en undersökning av exekutiva försäljningar av småhus behandlat frågan om hemmets betydelse för män och kvinnor, vad det innebär att mista sitt hem (Björk 1991).

En studie publicerad 1974, av Lillemor Andersson-Brolin & Anders Lindén, *Var man känner sig hemma och vilka man kallar sina grannar*, skulle också ha passat mycket bra i avhandlingssammanhanget när det gäller den rumsliga dimensionen. I en omfattande intervjuundersökning ombads invånarna i ett antal svenska bostadsområden att ringa in sina hemma- och grannområden och forskarna diskuterar i rapporten vilka faktorer som påverkar områdenas form och storlek.

För att som helhet karakterisera Eva Hurtigs avhandling skulle jag vilja använda bilden av den i en skoluppsats beskrivna getingen, ”som vid närmare betraktande sönderfaller i tre delar”. Det finns, som hos den levande insekten, förbindelser mellan delarna men de är tunna, mellan de tre delarna teorin (fenomenologin), metodiken (enkäter och intervjufrågor) och empirin (sannamaterialet).

Det har helt klart varit problematiskt att frågeställningen om hemmets betydelse utkristalliserades efter genomförandet av de empiriska studierna. Det ställdes inte frågor om hemmets betydelse i Sanna-projektets inledningsfas och även senare intervjuer m. m. var begränsade. Samtidigt vet jag – bl. a. av egen erfarenhet – att det ofta under ett forskningsarbets gång sker en utveckling och att nya frågor kan framträda som de verkligt intressanta, i stället för dem som projektet utgick från. Varför frågade jag inte om det? Varför tog jag inte reda på det i stället? är frågor som man ibland med en suck ställer sig som forskare.

Eva Hurtig kunde ha valt en mer försiktig strategi, och avstått från att anknyta till fenomenologin. Det hade legat nära till hands att, som i licentiatavhandlingen, använda Torsten Malmbergs revirbegrepp och fortsätta med den ansatsen. Jag uppskattar emellertid personligen den djärvare satsningen och försöket att komma vidare genom fenomenologin, även om det medfört problem.

Som kritiker vill jag slutligen gärna hänvisa till Thomas Thorilds ord, att inget görs för sina fels utan för sina förtjänsters skull. Till denna avhandling förtjänster hör ett ledigt och lättläst språk, levande inblickar från samtal med hyresgäster samt en intressant redovisning och diskussion om hemhörighet och hemmets betydelse.

Gärd Folkesdotter, fil. dr,
Uppsala universitet/
Institutet för bostadsforskning i Gävle

Referenser

- Almqvist, Annika, 1993, *Han och hon och huset: Drömmen om ett eget liv*. Gävle, Statens institut för byggnadsforskning, Forskningsrapport SB: 61.
- Andersson-Brolin, Lillemor & Lindén, Anders, 1974, *Var man känner sig hemma och vilka man kallar sina grannar*. Stockholm: Statens institut för byggnadsforskning, Rapport R59:1974.

- Björk, Mia, 1991, *Att förlora sitt hem*. Gävle: Statens institut för byggnadsforskning, Forskningsrapport SB: 43.
- Blomberg, Ingela, 1991, *Varsam ombyggnad: Hinder och möjligheter*. Akademisk avhandling. Stockholm: Bygghörsningsrådet R34: 1991.
- Danermark, Bert & Ekström, Mats, 1988, *Flyttning, ombyggnad och äldres hälsa*. Örebro: Sociologiska institutionen, Högskolan i Örebro.
- Dovey, Kimberly, 1985, "Home and homelessness", ur Altman, Irwin & Werner, Carol (eds.) *Home environments* (pp. 33–64). New York: Plenum Press.
- Ekström, Mats & Kullberg, Marie, 1987, *Äldre och ombyggnad*. Örebro: Örebro läns landsting.
- Hurtig, Eva, Paulsson, Jan & Schulz, Solveig, 1981, *Varsam ombyggnad efter gamla människors behov*. Stockholm: Bygghörsningsrådet T33: 1981.
- Hurtig, Eva, 1990, *Bättre bostad bra men hemma bäst. Om kvarboende vid förnyelse av hyresbostäder*. Licentiatuppsats. Göteborg: CTH, Arkitektur-Bostadsplanering, R2: 1990.
- Jarlöv, Lena, 1990, *Hemfrid åt hyresgästerna: Reflexioner efter ett förnyelseprojekt i Kortedala, en 50-tals bostadsförort*. Stockholm: Bygghörsningsrådet R89: 1990.
- Schulz, Solveig, 1989, *Med hänsyn till bostädernas värden: Ett arkitekturideal utvecklas och prövas vid ombyggnad – Göteborg 1968–1984*. Akademisk avhandling. Göteborg: CTH Arkitektur-Bostadsplanering.
- Vidén, Sonja, 1994, *Stadsförnyelse och bostadsombyggnad: Att söka kunskap för varsam förbättring*. Akademisk avhandling. Stockholm: KTH Institutionen för Arkitektur och Stadsbyggnad, TRITA-BOOM-1003-1994.
- Wikström, Thomas, 1994, *Mellan hemmet och världen. Om rum och möten i 40- och 50-talets hyreshus*. Akademisk avhandling. Stockholm: Symposium Graduale.
- Öresjö, Eva, 1988, *Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv – Norra Göta i Borås*. Lund: Lunds universitet, Arkitektur-Byggnadsfunktionslära R4:1988.

Wang, Jun-Yang:
Substance or Context:
A Study of the Concept of Place
 School of Architecture
 Chalmers University of Technology
 Gothenburg, Sweden 1995

Mr. Wang Jun-Yang's doctoral dissertation is entitled *Substance or Context: A Study of the Concept of Place*. The dissertation addresses a controversial topic that is very relevant to current design. Wang begins by pointing out that while considerations of general context in design have occurred all through architectural discourse, explicit discussions of "place" as a topic are a relatively recent development. He suggests that discussions of place were a reaction

against modernist discussions of "space" as flowing, free, continuous, and abstract, as is found in the writings of Giedion and others, and in many modernist designs. Wang sees the discussion of place as part of an anti-formalist reaction to modernism, allowing that the same formal spatial arrangements can nonetheless constitute different places. He illuminates the general notion of space with reference to Suzanne Langer's notion of a "semblance" and Christian Norberg-Schulz's ideas about orientation and identity. He argues that the experience of place (or of an opposing placelessness) is an "existential" concept due to a person's mental attitude, a property of the human mind. The relations that make up a place are not primarily determined by physical factors.

Continuing his general history of the discussion of place, Wang refers to Kevin Lynch's explanations of cognitive mapping, Christo-

pher Alexander's prescriptions about rooted places and identities, and Kenneth Frampton's attack on universal optimization, avant-garde placelessness, and modern reduced functions. He raises questions whether Frampton's Critical Regionalism needs to be so ideological in its defense of local identities, and shows how varied recent receptions of the work of Camillo Sitte demonstrate the varied polemics about place.

As the title of the dissertation indicates, Wang develops several concepts of his own that allow him to analyze the notion of place in more detail. He distinguishes place as "substance", a place that is some-thing with a nature of its own, from place as "context," a place as a container for other subordinate places. Considering place as substance, he distinguishes the "what" from the "how" of a place or building, using the development of theaters as an example of the same "what" expressed in different "how's". He develops the relation of the what of a place to the practice of zoning, citing examples from Norrmalm in Stockholm, Brasilia, and American suburban development to indicate the different qualities produced. Suburban sprawl will play an important role in his argument as the dissertation concludes.

Pursuing the notion of place as substance, Wang reworks Karl Popper's distinction between essentialism (in this case, he interprets that as the prescription that for each "what" there should only be one perfect "how", an attitude he sees in Louis Kahn, and later in Leon Krier) as opposed to nominalism (the more common historicist view that there can be many "how's" for any "what"). Wang goes on to question any essentialist approach to place.

Wang's discussion of essentialism relies on older versions of that debate. Popper's way of putting the issue about essentialism was tied to his own polemic against certain types of social and psychological science or what he considered pseudo-science. It is not clear that essentialism in the sense one finds it in, for

instance, Plato and Aristotle needs to have the Popperian consequence that for each what of a place there could be only one how. There may be limits on what set of hows is relevant, but that is not the same as saying there is only one how that must be followed.

Furthermore, Popper's distinction is not typical of the more nuanced recent discussions in analytic philosophy (for instance in Davidson or Rorty) or the long polemics against essentialism found in deconstructive writings. A more pragmatic anti-essentialism such as that being urged in analytic philosophy these days is more radical than Popper and Wang's nominalism, which still assumes some base layer of fixed particularity. This is a very abstract issue, but it comes back to haunt Wang later when he talks about urban planning and the presence or absence of units of fixed or deep order.

Turning to place as context, Wang discusses the ways that places can be found within other places. This involves what he calls the "where" of a place. He asks what influence the where of a place has on its design, and pursues this question through a study of the increasing emphasis on what he calls the "immediate context" of a building, starting with Peter Collins' call for a history of the ideals in architecture, through Niklaus Pevsner's 1961 worries about the "return of precedent" and the further work of Collins, where the strict modernist demand that the "what" determine the "how" gives way to the influence of context, and on to Robert Venturi's call for the difficult urbanistic whole and a freedom to allow the interior and exterior of the building to be determined by different demands, functional and urbanistic. The immediate context inspires but does not rule the design. These views presuppose the preference for the visual order of the traditional (or the modernist) city, but Wang wonders if the immediate context really demands so tight a control over the larger picture.

More would have to be said to clear up Wang's notion of context. For instance, is there a smallest context? A largest? Can a context

have any influence if it has no substance? Must every place be both context and substance? If so, then we are in danger of an infinite regress of contexts; if not, then do we have a bottom layer of places of solid particularity and concreteness? This seems to be what Wang says when he discusses essentialism, but this may not be consistent with what he later derives from Maki, nor again with the deconstructive tone sounded at the very end of the dissertation.

Context is more than the immediate surroundings of the building, so Wang then treats the larger urban context and its overall ideals of form. He discusses the disputes over the Mansion House Square projects in London, from Mies and Stirling. He discusses a variety of urban ideals that have been held up as models during this century, and then turns to challenges to those unities. He brings in Colin Rowe's collage contextualism as the first break with the ideal of the overall unity of the European city. He discusses at length the work of Jane Jacobs, and her insistence that the city not be totally designed, that there is need for congestion and for buildings of varying ages. He approves of Jacobs' social concerns, but argues that her ideas are not adequate to our new situation, since her arguments against modernist overall planning and in favor of urban density and individual decision cannot explain the flight to the suburbs, nor the way that the results of micro decisions go against her recommendations even though they are now made in an environment where, as she hoped, the planners are no longer in control. He refuses to attribute the flight to the suburbs to some failure of urban planning; he suggests that most people do not want to live in an ideal Greenwich Village, and asks that we find out what new urban form is developing, rather than remaining within the poles set up in Jacobs' arguments.

Nonetheless, Jacobs (and to some extent Norberg-Schulz) remain important influences on Wang's ideas. In particular, Wang stays close to

Jacob's ideas about the positive values of congestion, and he reaffirms her basic values even if he does not accept the particular urban vision that she derived from those values. There may be some conflict, in fact, between these Jacobsean values and the ideas Wang takes from Koolhaas. Jacobs would be ill at ease with the Coney Island or simulacrum aspect of Koolhaas' Manhattanism, as with the separation or side-by-side-ness (rather than interaction) of distinct worlds that results in Koolhaas' planning suggestions. These are in fact sides of Koolhaas that Wang does not sufficiently discuss.

Having taken up the general history of the topic of place and having provided his concepts to articulate its problems, Wang then turns to a particular example from his own work in China. He first discusses the general urban form of Chinese cities, especially the role of walled compounds with courtyard houses. He describes the ideal form of the courtyard house, and the way successive additions tend to congest and crowd the courtyards. This summary of Chinese urbanism is particularly clear and well thought out.

After a survey of the housing situation in contemporary Beijing, Wang explains several infill and rebuilding strategies that have attempted to cope with the need for new housing without crushing or dispersing the city fabric the way most of the recent Corbusian housing developments have done. His own proposal is for infill housing in an old neighborhood near the Forbidden City. There are special problems in the local compounds, which have been divided and filled in to increase density. He proposes some retrofitting, and a mix of new buildings. His proposal attempts generally to keep the spatial character of the compounds, but does not hesitate to violate them, and the buildings are not designed to look like traditional Chinese housing. He suggests that strict traditional form must be traded off in order to keep the integrity of the neighborhood and preserve the families

and population. He is willing to violate both the immediate and the general urban context, though not in the grossly out of scale manner characteristic of the Corbusian developments elsewhere in the city.

The tone of Wang's discussion at this point is similar to some of the visionary modernist suggestions, in that his ideals would require enormous changes in the power relations in the city. Wang admits that in order to bring his designs about there would have to be substantial changes in real estate practices and city regulation in Beijing. This is a melancholy situation given the rapid change in the city and what his analysis shows is driving this change. This visionary wistfulness does not fit as well as it could with Wang's later enthusiastic espousal of the contemporary city as it is read by Koolhaas or Maki.

After discussing the Chinese case, Wang turns to those newer urban ideals that do not attempt to reproduce a harmonious unified urban form. He discusses Aldo Rossi's city of memory, and its constitution of forms. It is in the ideas of Rem Koolhaas that he finds his clues for contemporary urban form. Koolhaas's discussion of New York and Atlanta provide an ideal of a "culture of congestion" where relatively independent urban "islands" or "blocks" each pursue its own form and atmosphere without there being a single overall harmonious urban form except for the delineation of the islands. In the light of Koolhaas's ideas, Wang suggests that his proposals for Beijing be seen as a new kind of "culture of congestion", where infill into urban voids creates a new kind of congestion that still has traditional, though not nostalgic, overtones. The courtyard house has lost its purity in China, and rather than attempt to reconstruct that purity he tries to make the presumed negative act – filling in the courtyards with smaller additions – into a positive urbanistic gesture.

This is followed by a chapter comparing the traditional Chinese feng shui approach to siting and form, Norberg-Schulz's notions of

the *genius loci*, and a concept of the spirit of the place taken from the writings of Fumihiko Maki. Wang praises Maki's ideas for being open to new forms and willing to tolerate contradictions and lack of overt order, and for being able to appreciate urban situations that Norberg-Schulz can only dismiss as placeless. He also offers a very valuable discussion of Maki's Wacoal Spiral Building at Aoyama in Tokyo.

Wang appeals to Koolhaas and Maki to show that Norberg-Schulz's condemnation of the modern and postmodern city as 'placeless' is erroneous. But what Wang has said earlier about essentialism and the critique of place as substance does not always sit easily with deep structure Wang appeals to from Maki. Wang needs to speak further about the "order" that Maki affirms, and how it differs from the "substance" that the dissertation has earlier questioned. Given the elusiveness of Maki's ideas, this would be a daunting task.

In addition, Wang reads Maki as saying that there are hidden and deep aesthetic values to be found even in the mixed and contradictory city for which Tokyo is the emblem. There is a problem with the word "aesthetic," since that concept was developed in an intellectual milieu that also encouraged the solitary independence of the art work, since the aesthetic was to be sharply distinguished from the useful.

But this idea of the building as an aesthetic object fits too well with the kinds of monumental urban planning and context-ignoring buildings that Wang has rejected.

In his conclusion, Wang sees the harmonious urban form of the European city giving way to a crush of incompatibilities. Whether we like it or not, we have moved from Assisi to Tokyo, but this should not be seen as a degeneration. Even the American suburban sprawl should not be seen as a negative phenomenon but as embodying a new urban form that we need to understand, an urbanism no longer controlled by a single point of view or a continuity of history. This "place" contains diffe-

rent regions juxtaposed in no meaningful totality. Yet it offers a new urbanistic experience and its own deeper order. We can no longer take presume a goal of harmony; discontinuity offers more possibilities. As a result, contextual strategies are only one option among many for responding in and to this new situation. So the concept of place has only a very limited usefulness in our current situation.

We need new solutions that do not accept either traditional or recent attempt to correlate the what and how to the where of buildings.

In the concluding pages, a deconstructive conceptuality suddenly enters. This is a bit jarring, and it raises questions about some of the earlier argumentation. In particular, things said in the closing pages tend to undermine earlier assertions such as those about place being a 'subjective' as opposed to 'objective' reality, or the affirmation of a Makian deep order under the chaos of the current city, as well as questioning Wang's arguments against that development strategy for Beijing that would put the poorer people in modernist blocs and preserve the traditional modes for luxury living and tourist business.

Despite these problems, Wang is right that we face a new situation with regard to place. Suburban sprawl and urban divisiveness will continue to dis-unify our experience of place. This will only increase as increased communication technology puts us in places that do not have physical proximity or even a single physical embodiment.

Distributed community, already a feature of suburban American life, will become more common, and Wang is ready for it with his

insistence that place need not have a physical substance.

We also face the problem that our living is now under pressure, not from a global system that produces uniform town plans and buildings, but from intense but commoditized versions of local identity, all peak experience and easy allusion, sold back to us instead of historical depths and their other kinds of multiplicity.

The wide range of literature that Wang covers in this dissertation and the skill with which he summarizes and criticizes is most impressive.

Many important figures such as Venturi and Rossi and Koolhaas receive illuminating and insightful exposition and criticism. His exposition of Koolhaas and his application of those ideas to the Beijing neighborhood are both surprising and thought-provoking. The illustrations are helpful and well presented. At times the order of exposition seems a bit artificial, but in general the text flows very well, though the reader could perhaps be more forewarned concerning Wang's final negative valuation of the usefulness today of the notions of place and context.

By the end of the dissertation, Wang is facing squarely questions that we all must ask ourselves today: Can heterogeneity be the spirit of a place? Do places need unified spirits? If they do not, or if they cannot have them today, 'what,' and 'how,' and, in a deep sense, 'where' does the architect build? Wang gives a refreshing guide to these questions. If there are no easy answers, that is indeed where we build today.

*David Kolb
Professor, Bates College,
Maine, USA*

Suzanne de Laval:
**Metoder för utvärdering
 av nybyggda bostadsområden
 efter inflyttning**

Statens råd för Byggnadsforskning
 Stockholm 1995

Detta er et uddrag af "opponentoppsatsen" ved Suzanne de Lavals licentiatseminarium, der blev afholdt ved Kungl. Tekniska Högskolan/Arkitekturavdelningen, den 10. marts 1995.

1. Sammenfatning

Med sit projekt og den resulterende rapport har Suzanne de Laval placeret sig centralt inden for det anvendte forskningsområde, som hun betegner "Utværdering av nybyggda bostadsområden", hvor både fysiske, sociale og funktionelle forhold indgår. Altså, helheds-vurdering af bostadsområder".

Forskningsprojektet varede 18 måneder, plus forberedelsestid. Projektet var "designet" omkring Uppsala Stadsbyggnadskontors (SBK) ønske om at kunne vurdere eksisterende bostadsområder: planlæggere var ikke tilfredse med eksterne vurderinger, gjort af, som Suzanne skriver

(...) någon som inte varit engagerad i det aktuella bostadsområdets tillkomst och som heller inte bor i, eller har någon annan anknytning till området. I forskningssammanhang är det den vanligaste formen för utvärdering. Forskaren går då in i utvärderingen helt neutralt och utan förutfattade meningar (kan man hoppas).

Der skulle findes en metode til "erfarenhetsåterføring", der skulle være effektiv og billig, og som kunne inddrage planlæggerne, og indgå som en rutine i kontorets arbejde.

Projektet skulle have reference til konkrete bostadsområder i Uppsala.

Projektets hovedpunkter:

- SBK-studiecirkel (bestående af planlæggere);

- 2 boendestudiecirkler i bostadsområderne Klockarängen og Rickomberga;
- Undersøgelser af bomiljøet i Klockarängen og Rickomberga;
- Afprøvning og vurdering af 5 undersøgelsesmetoder;
- Metodernes effektivitet og nytteværdi skulle vise sig i process og resultat;
- Metoderne skulle vurderes af projektdeltagerne og forskeren;
- Flere aktører fandt projektet interessant/vigtigt. I finansiering og deltagelse indgik: Byggeforskningsrådet, Skanska Mellansverige AB för Klockarängen, Uppsalahem AB för Rickomberga, og så selvfølgelig, Stadsbyggnadskontoret, som satte ressourcer af til projektets gennemførelse. Også stiftelsen ARKUS har støttet projektet under forberedelsen med en bevilling til den indledende "desk-top-forskning".

I *kapitel 1* beskrives projektets baggrund og problemstilling. Det handler om bostadsområders kvalitet. Forventninger til bostadskvaliteter brister! Der ønskes bedre kendskab blandt planlæggere, bygherrer og politikere til menneskers oplevede behov. Metoderne til erfarenhetsåterføring skal forbedres!

Evaluering

Suzanne påpeger, at på baggrund af den litteratur, der findes, kan man skelne mellem 4 typer af (bostads-)evaluering:

1. Uppföljning
 Man noterar på ett logiskt och sammanhängande sätt i efterhand hur utfallet blivit av ett experiment.
2. Erfarenhetsåterføring
 De erfarenheter man kan dra av någon särskild företeelse förs tillbaka till t ex upphovsmannen, uppdragsgivare eller beställarorganisation och syftar till att komma till nytta i nya projekt.
3. Utvärdering
 Undersökning av graden av måluppfyllelse. En i förväg planerad serie av upp-

följningar (...) analyseras kritiskt utifrån olika aspekter. Den helhetsbild som blir slutresultatet innehåller alltid en personlig tolkning av resultatet.

4. Bostadsvaneundersökning

En vetenskaplig undersökning där de boendes sätt att använda bostaden beskrivs och analyseras. Resultaten ska vara statistiskt säkerställda och ge fakta om hur människor bor. (Särskilt användbar för praktikerna blir den om resultatet redovisas med möblerade planlösningar och fotodokumentation.)

Disse 4 kategorier er måske karikaturer eller ideelle typer – man kan finde variationer inden for typerne, samt undersøgelser, der netop kombinerer forskellige hensigter og forskellige fremgangsmåder. Det væsentlige ved evaluering er, at man arbejder sig logisk frem i forhold til 3 trin.

Først laver man en *beskrivelse* af det, man observerer eller måler. Det er en registrering, som følger en bestemt fremgangsmåde og med bestemte teknikker. Derefter, på baggrund af de observationer, man har foretaget, laves der en *analyse*, hvor materialet (data osv.) gennemgås systematisk i forhold til én eller flere parametre, eller modeller. Til sidst sammenlignes analysens resultater med én til flere målestokke – det kan være for eksempel af teknisk eller politisk karakter – således at der kan uddrages en *verdisættelse* eller vurdering af de observerede forhold. Har man gjort alle disse 3 dele i én sammenhæng, har man foretaget en *evaluering*: det er "paradigmet".

Suzanne skriver, at hendes projekt ligger inden for typen "erfarenhetsöverföring", og hun henviser til udenlandsk litteratur om "Environmental Design Evaluation" og "Post-Occupancy Evaluation", som har været inspirationskilder til projektet. Jeg vil snarere sige, at projektet *starter* fra et ønske om *erfarenhetsöverföring* for planlæggere, men det kan vise sig at resultaterne kan få meget bredere betydning. For eksempel kan fastighedsforvalterne even-

tuelt gøre brug af resultaterne i deres planlægning.

Hvis synsvinkel?

Suzanne diskuterer, hvilke synsvinkler, der typisk danner udgangspunkt for en evaluering. Hun skriver

Tonvikten kan lægges på:

1. Fastighetsägarens och förvaltarens synvinkel.
2. Projektörens och byggarens synvinkel.
3. Den boendes synvinkel, den som äger eller hyr den enskilda bostaden.

I dette projekt har man valgt en anden indfaldsvinkel: at tilgodese planlæggerens synsvinkler, særligt ved, at sammenligne forventninger med resultat, med henblik på at få bedre kendskab til udfaldet af planlægningsarbejdet.

1. att ta reda på de boendes erfarenheter för att som planerare kunna göra bättre nästa gång. Det är då fråga om en målinriktad erfarenhetsåterföring.
2. att åstadkomma omedelbara förbättringar, dvs att rätta till det som blev bristfälligt, farligt eller fult.
3. att vidta åtgärder som innebär att planerings- och beslutsprocessen ändras så att bättre måluppfyllelse kan nås.

Kapitlet afsluttes med en annoteret bibliografi over evalueringer, som er opdelt efter evalueringstyper.

I *kapitel 2* gennemgås projektets tilgang til problematikken. Projektets organisering beskrives kort. Projektet havde til formål at afprøve og udvikle forskellige metoder til bostads-evaluering.

Metoderne har testas med boende och planerare som försökspersoner i studiecirkel.

Metoderne er:

1. Mental kort;
2. Gåtur (med efterfølgende møde);
3. Semantisk miljøbeskrivelse (SMB);

4. Diskussion omkring bostadens planlösning (i boendestudiecirkel);
5. Stormøde.

Vurderingen af metoderne bestod bl. a. i ”dels vad de boende anser om sin miljö dels att jämföra det med vad planerarna tror att de boende tycker om samma miljö”. Metoderne skulle også sammenlignes bl. a. ved at undersøge, hvilke *aspekter* af det fysiske (social/funktionelle) tages op ved brugen af de forskellige metoder. Det forventes, at de 5 metoder vil egne sig til forskellige problemstillinger, og at de vil vise beboernes oplevelser på forskellige måder.

Planlæggerne deltog i en studiecirkel og afprøvede metoderne for at der kunne laves en sammenligning mellem grupperne, beboerne og planlæggere. Planlæggerne skulle også læse to evalueringsrapporter² for at få et bedre kendskab til metodiske problemer.

I *kapitel 3* præsenteres projektets tilrettelæggelse og gennemførelse. Der etableredes 3 studiecirkler: 2 med beboerne og 1 med SBK-folkene. Denne konstruktion var på mange måder afgørende for det senere forløb, for processen og resultatet. Det var netop studiecirkelns medlemmer som deltog i samtlige evalueringsaktiviteter, det vil sige afprøvning af de 5 metoder. I dette kapitel ligger tyngden på projektets strategiske og praktiske aspekter. De mange valg, der skulle træffes for at tilgodese projektets videnskabelige og praktiske formål gennemgås, ligesom forudsætningerne for projektet beskrives.

- Valg af områder;
- Beskrivelse af områderne;
- Forskerseminarium: (her præsenteredes projektet og de 5 metoder blev udvalgt);
- Studiecirklerne;
- Metoderne som testedes;
- Andre metoder, som ikke anvendtes;
- Metodevurdering i SBK-cirklen;
- Beboernes meninger om metoderne;
- (Forskerens) refleksioner omkring udfaldet af studiecirklerne.

Her vil jeg fremhæve nogle af karakteristikkene ved de 5 metoder, som skulle undersøges i projektet.

1. *Mental kort*

Disse håndtegnede kort er personlige repræsentationer af, hvordan den enkelte person oplever et sted, oftest med vægt på gengivelsen af en nogenlunde realistisk rumlig afbildning af (bostads)området. Ligesom i andre kommunikationsformer (for eksempel verbalt sprog), anvendes der visse konventioner også i tegninger. Symboler og tegn bruges til at repræsentere omgivelsernes bestanddele, og de giver mening for dem, der læser ”kortet”. Suzanne pointerer, at tegneren kan lave sit kort med mere eller mindre ”støtte” fra instruktøren. Hun valgte at hjælpe cirkeldeltagerne med deres tegneopgaver, og fortalte, at man kunne tegne ”stråk, noder, landmærken, text m m”, for at forklare sin oplevelse af området, Klockarängen eller Rickomberga.

Jeg synes at denne instruktion var fornuftig, set i relation til projektets generelle hensigter. Man lagde mindre vægt på kortets egenskaber som repræsentation af grundlæggende psykologiske- eller perceptionsmæssige processer. I stedet var det vigtigt, at udtrække fakta og vurderinger om området, hvor tegninger kunne anvendes til at sammenfatte ”væsentlige opfattelser” af bomiljøerne. Efter at beboerne havde tegnet deres personlige kort blev der tegnet et fælleskort over området. Her brugte man de personlige kort til at understøtte diskussionen mellem studiecirkelns medlemmer. Det er min opfattelse, at disse mentale kort var dels værdifulde informationskilder, p. g. a. dét, som blev tegnet og vist, og dels var de en form for personligt ”organiserende redskab”, som den enkelte kunne bruge til at støtte sine argumenter og synspunkter med.

2. *Semantisk miljøbeskrivning*

Metoden anvender et skema bestående af bipolar skalaer med adjektiver (antonymer), som skriftlig testmateriale. De ord-par, der bruges har tidligere været testet og anvendt bl. a. i brugervurdering af bygningen ”Dragvoll” ved Norges Tekniske Højskole i Trondheim.

Igen er det vigtigt at se, i hvilken sammenhæng også denne metode anvendtes. Suzanne skriver at de flesta (boende) ”hade haft mycket svårt att anpassa sig till formulärets hårda styrning”, og derfor var det en ”befrielse”, at man diskuterede opgaven, ordene og arkitekturen i studiecirklerne, efter opgaven var færdig. De samlede vurderinger blev brugt som diskussionsmateriale henholdsvis i boendecirklerne og i SKB-cirklen. Suzanne konkluderer:

(...) att formulären inte togs emot positivt av försökspersonerna. För att resultatet ska bli intressant bör metoden därför kompletteras med en gemensam genomgång av ordparen, så som vi gjort i studiecirkklarna.

3. Diskussion kring bostadens planløsning

Formålet med denne metode er, at analysere lejlighedens udformning og den faktiske indretning og brug af boligen (bostaden). Metoden omfatter indtegnning af møbler og kommentarer på lejlighedsplaner, samt en diskussion af, hvad der er godt og dårligt i lejlighedernes planløsning. I studiecirklerne førte man diskussionerne videre til at omfatte bostadsområdernes friarealer og bostadsområderne som helhed.

Egentlig har man anvendt denne metode *dels* i pædagogisk henseende, (– det siges at beboerne gik let til opgaven og at det var en god indledning til senere diskussioner af områdekvaliteter); og *dels*, for at skaffe flere informationer om bokvaliteter i de respektive områder, og beboernes tilfredshed med disse. Således var det ikke hensigten at *vurdere* denne metode på samme vis som man gjorde med de andre metoder. For eksempel deltog planlæggerne ikke i denne evalueringsaktivitet. Dog kunne man konstatere, på grundlag af tegningsmaterialet og en kriterievurdering (jf. Björklund, op.cit), om selve lejlighederne tilgodeser normkravene og møbleringsmuligheder.

4. Gåtur

Gåturene, som fandt sted i Klockarängen og Rickomberga fulgte den samme fremgangs-

måde som blev brugt af Hurtig m.fl. (1993) i Trollhättan, og Ambrose (1991) i Danmark³. Metoden består af en tur gennem bostadsområdet, hvor deltagerne standser på aftalte ”stoppesteder” for at notere positive og negative oplevelser af miljøet på en notesblok, som de har med sig. Deltagerne samles efter turen til en diskussion, og noterne bruges til at fremstille et samlet referat af gåturen (protokol eller rapport). Specielt for denne metode er, at deltagerkredsen er meget bredt sammensat. Grupperne i Klockarängen og Rickomberga bestod af ”boenderepresentanter, byggherre, byggarbejdere, arkitekt, planerare, forvaltere og fastighetskötare”. Praktisk set passer denne metode godt som rammen om en type ”på-vej-hjemmøde”, hvor beboerne og praktikerne kan mødes i de sene eftermiddagstimer for at gennemgå bostadsområdet.

Informationsværdien fra disse turer vurderes højt af de deltagende parter, men det er ikke mindst dialogen, som opstår i det åbne forum efter turen, som vækker begejstring. Diskussionen struktureres i forhold til ”stoppestederne” samt ”positive” og ”negative” kommentarer. Det skal understreges, at der stilles ingen konkrete spørgsmål til deltagerne på turen – derfor kan teknikken (i denne form) ikke bruges til at indsamle synspunkter om bestemte temaer, planløsninger osv. Snarere bruges gåturen til at indsamle de *indtryk* som forskellige grupper har om miljøet, og de *værdier og prioriteter*, der ligger til grund for deres bedømmelser.

Det er vigtigt at bemærke, at der blev gennemført 2 efterfølgende gåturer med SBK planlæggerne, som også gav positivt resultat. Dog savnede planlæggerne, at have beboerne med på gåturen.

5. Stormøde

Suzanne skriver at et møde, ”förberett med en enkät, är den metod som SABO-företagen rekommenderar för sin utvärdering av nybyggda bostadsområden”. Stormøderne i Klockarängen og Rickomberga viste at dem, der fik

mest ud af diskussionen var forvaltningspersonale og ejendomsinspektørerne, som fik direkte "feed-back" fra beboerne om problemer og gode kvaliteter, som burde fastholdes.

Planerare, arkitekten och byggare som så att säga lämnat området bakom sig kunde ge bakgrundsfakta, men fik inte så mycket användbar information tillbaka.

Der er en klar indikation på, at medens man kan opnå gode diskussioner og resultater i gåturerne, stormødet – som mødeform – giver mindre udbytte. En afgørende forskel mellem de to mødetyper kan være, at selve gåturen i området giver en fælles referenceramme for diskussionen, medens til stormødet kommer alle parterne med synspunkter, som de har forberedt "hjemmefra". Derudover understreger Suzanne:

Det blir svårare att motivera planerare, arkitekt och byggherre att komma på möten när deras påverkan på projektet är avslutad.

Konklusionen er, at gåturer producerer de "bedste" resultater: mængden af resultater i forhold til indsatsen er høj, kvaliteten af informationer er god – variation og rigt, detaljeret, vedkommende; stor aktualitetsværdi; godt at deltagerne får kendskab til hinandens synspunkter; skriftlige materialer (noter) kan supplere de verbale udsagn når der er nogle som er tavse på møderne; referat-formen kan umiddelbart bruges af de forskellige deltagergrupper: planlæggere, boligforetagender, brugergrupper m. fl.

2. Kommentarer og diskussionstemaer

Suzannes licentiatoppsats giver mulighed for flere interesserede parter at fordybe sig i de teoretiske og praktiske problemer omkring evaluering af bostadsområder.

For en forsker er det vigtigt, at stoppe op og se nærmere på egen og andres evalueringspraksis – for at udveksle, sammenligne og vurdere erfaringer og eventuelt finde nye mål og midler.

For hovedmålgruppen for dette projekt – planlæggere – indeholder rapporten nye ideer

og detaljerede beskrivelser af, hvordan man kan indsamle erfaringer fra nybyggede boligområder, samt en vurdering af de forskellige metoder, der anvendtes.

Beboerne, med deres aktive deltagelse i projektet, har spillet en central rolle i gennemførelsen af undersøgelserne. De har medvirket i en slags "demonstrationsprojekt", men de har også fået en bedre viden om deres lokalområde via denne deltagelse. Deres nyopdaget viden har givet en positiv personlig oplevelse for de fleste, men mange fremhæver at de har fået en indsigt som de kan bruge.

Forvaltningspersonale har også deltaget i dele af projektet, og de to boligforetagender har utvivlsomt støttet projektet med en del praktisk hjælp og information om bostadsområderne. Suzanne har ikke beskrevet boligforetagenders opfattelse af arbejdet med "studiecirklerne" med den samme systematik som hun gjorde for de andre grupper, dog skriver hun bl. a. med hensyn til stormøderne at: "Fas-tighets-skötarna och förvaltarna har alltså den största behållningen av sådana möten".

Rapporten indeholder mange værdifulde informationer, og bør læses af forskere og praktikere, der beskæftiger sig med den fysiske planlægning af bostadsområder. Dens konklusion om værdien af især gåtur-metoden bør tilskynde andre til at prøve det samme!

Om evaluering

Genstandsfeltet for Suzannes arbejde er ikke alene bostader, men et samspil mellem den fysiske udformning af boliger og bebyggelser og menneskers brug af de pågældende steder. Således inddrager hun viden og metoder fra flere fagdiscipliner og fra brugerne i løsning af den opgave, hun har sat sig selv. Projektet er tværfagligt og multi-disciplinært i sit omfang, dog med klar fokus på, hvilken værdi, de forskellige afprøvede metoder kan have, især for planlæggere. Den overordnede faglige sammenhæng for Suzannes evalueringer, findes i et grænseland mellem fire virkefelter, som er: 1. fysisk planlægning og design, 2. menneskers

sociale adfærd (beteende), 3. organisations-sociologi, og 4. forvaltningspraksis.

Evalueringer af denne type inddrager således problemstillinger fra flere fagområder, hvor vægtningen i den ene eller den anden retning kan vælges i forhold til opgavens særlige krav. I udlandet og i de nordiske lande har man udviklet en række fremgangsmåder og teknikker, som har vist sig velegnet til problembeskrivelse, analyse, erfaringsformidling og vurderinger vedrørende såvel enkelte boliger, som boligbebyggelser og byområder.⁴ Denne metodeudvikling har fundet sted over flere år men særligt i de seneste år, fx i Norden, dels i forbindelse med evaluering af eksperimentbyggeri og dels i relation til statslige boligforbedringsprogrammer, (fx "ROT-programmet" i Sverige, og "Loven om omprioritering og forbedring af almennyttige afdelinger" i Danmark).

Suzanne beskriver den væsentligste litteratur på området i *Kapitel 1 Baggrund og problemstilling*, hvor hun bl. a. skelner mellem tre hovedtyper af rapporter:

1. "meta"-utvärderingar;
2. rapporter som behandlar människors erfarenheter av den byggda miljön i allmänhet, og
3. rapporter som behandlar enskilda bostadsobjekt eller bostadsområden.

Metoderne er blevet udviklet i forhold til nye krav fra mange forskelligartede evalueringstiltag. Dels har opdragsgiverne stillet krav til, hvordan evalueringen skal udføres, (dog sjældent er det et krav at inddrage brugere!). Og dels er der kommet krav til *brugbarheden af resultater* i forhold til konkrete initiativer, fx igangsættelse af miljøforbedringer.

Det kan også nævnes, at der er en voksende interesse for, hvordan bygge- og boliglovgivningen påvirker brugsforholdene. Den gradvise afregulering på boligområdet har medført en efterspørgsel efter evalueringer, hvor brugerkrav til byggeri og effekten af den reducerede anvendelse af normer og standarder kan dokumenteres. For at få kendskab til brugernes aktiviteter og erfaringer i boligområderne har

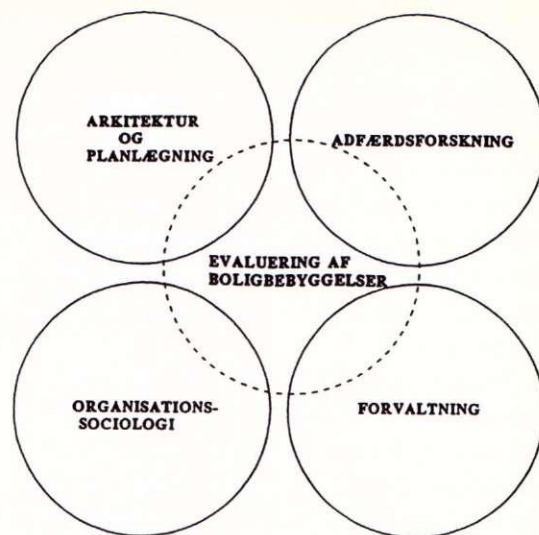

Diagram: bostadsevalueringers faglige forankring

forskerne udviklet nye undersøgelsesmetoder og -teknikker.

Evalueringer anvendes i forskellige sammenhænge. Formålet med den enkelte evaluering kan variere afhængig af tidspunktet i byggeriets "livsforløb". Det kan også være, at særlige forhold i en beboersammensætning kan give anledning til bygningsmæssige ændringer, som kræver forudgående undersøgelser.

Om brugererfaringer og brugerdeltagelse i evaluering

Det er blevet aktuelt (men slet ikke helt almindeligt), at offentlige og private opdragsgivere bestiller en evaluering. Man ønsker at vide mere om boligområdets tilstand og funktionsmåde, eller en større viden om fx brugerkrav til boliger, friarealer, service, miljø- og trafikforholdene. I nogle tilfælde har man ønsket at evaluere effekten af allerede gennemførte ændringer i miljøet eller virkningen af nye økonomiske tiltag. Evalueringens resultater bruges til forskellige formål i forbindelse med forvaltning, reovering og nybyggeri eller i forbindelse med vurdering af boligpolitik og tilskudsordninger. Det er ikke så ofte, at dem, der er beskæftiget med by- og boligplanlægning går til brugerne for at få oplysning om et område. Derfor er det specielt interessant, at

Stadsbyggnadskontoret i Uppsala tog dette initiativ.

Både boligforetagender og planlæggere kan have det samme ønske om, at udføre deres praktiske arbejde bedre, og at gøre dette ved hjælp af et bedre kendskab til brugernes synspunkter. Dialogen med brugerne ønskes på baggrund af en erkendelse af, at brugerne har en type viden, som faguddannede specialister kan drage nytte af.

Brugernes oplevelser af deres omgivelser er sammensat af erfaringer fra deres dagligliv og arbejde, og fra relationer med andre mennesker i bomiljøet. De reagerer på forskellige måder – fysisk, følelsesmæssigt og mentalt – i forhold til det bebyggede miljø. Det er givet, at brugerne også reagerer ubevidst i forhold til mange påvirkninger. Brugerne opbygger en såkaldt "tavs" viden om steder i bomiljøet – en oftest ikke-udtalt viden, som har en direkte personlig betydning, og som skaber mening og understøtter deres handlinger.

Fagspecialisters viden har en anden, teoretisk og objektiv karakter. Specialistens viden er baseret på en tilegnet systematik, som deles med andre fagfæller. Denne viden opbygges ved hjælp af abstraktioner i form af skrift, tale, billeder og modeller. Den distancerer sig fra den enkelte "case" og de personlige subjektive oplevelser. Specialisten skal kunne integrere sin viden om forskellige dele af miljøet, og generalisere om forholdene uafhængig af stedet. Derimod er brugerens viden om det sted, hvor de bor i høj grad personlig og specifikt⁵.

Forskerens metodemæssige overvejelser i evalueringssituationen handler ofte om at finde og anvende egnede teknikker, således at brugernes viden kan gøres tilgængelig for fagspecialister og andre. Brugerviden skal omsættes, så den har en form, der kan anvendes i de efterfølgende tekniske og politiske processer. Her er der to væsentlige forhold, der gør sig gældende, nemlig hvordan dataene indsamles, dvs. samspillet mellem forskeren og brugerne; og hvordan resultaterne formidles.

Dataindsamling

Med hensyn til dataindsamlingen har man fundet, at det er hensigtsmæssigt at bruge visse samfundsvidenskabelige forskningsmetoder som udgangspunkt, fx interview-, spørgeskema-, samtale- og observationsteknikker. Teknikkerne justeres efter behov. Tendensen i de seneste års evalueringer går i retning af mere direkte former for kontakt mellem specialister og brugerne, altså en dialog, hvor specialistens/forskerens rolle er at hjælpe brugerne til at forklare deres situation og deres vurderinger – frem for at brugerne skal give svar på forskerens, planlæggerens eller boligforvaltningens forudbestemte spørgsmål.

Suzannes afprøvning af de fem metoder har bl. a. vist, *hvordan dialogen mellem aktører i bostadsområder* kan støttes. Man kan diskutere, hvordan projektet fik den gennemslagskraft, som det gjorde. De 5 undersøgelsesteknikker, som blev afprøvet, kunne bruges til at generere nogle konkrete og værdifulde informationer fra deltagere. Men det har været afgørende for projektet at man kunne etablere *studiecirkler*, hvor dialogen kunne foregå. Som sådan er studiecirkler også et vigtigt redskab for forskeren eller konsulenten: en slags "meta-metode".

Resultatformidling

Hvordan formidles resultater af evalueringer til de interesserede parter brugerne, boligforetagendet, planlæggere, politikere? Denne kan være en afgørende, men ofte undervurderet fase i evalueringprocessen.

Når brugerne har større frihed til at udtrykke sig i dataindsamlingsfasen, kan der også være grund til at anvende formidlingsformer, som afspejler brugernes indflydelse og deres rolle i evalueringen. Resultaternes validitet kan evt. styrkes, og konkrete problemstillinger kan eksemplificeres ved hjælp af brugernes egne oplevelser. Formidling af evalueringresultater fortjener en endnu større opmærksomhed, og det er min vurdering, at der vil komme en øget interesse omkring dette aspekt af evaluering i fremtiden. For eksempel med nye "interaktive

multi-medier" teknikker har man mulighed for at lagre og præsentere brugerfaringer ved hjælp af tekst, billeder, video og lyd. Disse teknikker må med fordel kunne inddrages i fremtidige evalueringsprojekter.

Som omtalt ovenfor, er man blevet opmærksom på, at teknikker, der inddrager brugerne som aktiv part i en evaluering, kan give en rigere datakvalitet. En relativ ny tendens i metodeudvikling er, at der anvendes andre kommunikationsmedier end skrift eller det talte ord til at formidle dialogen mellem forskeren og brugeren. Der bruges fx billeder og samtaleteknikker, eller direkte observationer i bomiljøet, med efterfølgende gruppeinterview. Disse dataindsamlingsformer kan også indebære at der produceres materialer undervejs, der senere kan anvendes i formidlingsøjemed.

Suzanne har formidlet brugersynspunkter i form af brochurer. Jeg finder det meget værdifuldt, at projektet formidles – også på denne måde. Måske er den formidlingsform noget, som flere forskere bør overveje og planlægge i deres projektbeskrivelser?

Den tidsmæssige dimension

Alle evalueringer foregår i tidsmæssige, fysiske og organisatoriske rammer, hvor evalueringsprocessen og den bestående kontekst gensidigt påvirker hinanden. I nogle tilfælde sker det, at evalueringsprocessen medvirker til forandringer i bomiljøet. Resultater, som formidles i slutrapporter, kan være mindre væsentlige for ændringer i de realpolitiske forhold, når beslutninger skal træffes.

I Uppsala vurderede planlæggerne, at forskningsrapporter om enkelte boligområder har været mangelfulde og for lidt handlingsrettede. Egentlige anvisninger om, hvad man skal gøre har manglet. Med erfaringerne fra studie-cirklerne og gåturmetoden er man blevet enig om at gå videre med erfaringsindsamlinger, således at planlæggernes arbejde kommer til at omfatte en tættere kontakt til bostadsområderne og til brugerne. Arbejdet i studie-cirklerne har været en form for *intervention* i Kloc-

karängen og Rickomberga og i Uppsala SBK. Projektet har været med til at skabe et nyt grundlag for stadsplanlægning og bostadsevaluering i Uppsala.

Den pædagogiske dimension, og projektlederens rolle

Suzanne har bevist med dette projekt, at gennem en tæt brugerkontakt og en grundig analyse af bomiljøforhold, kan forskellige aktører opleve en ændring i deres bevidsthed omkring bomiljø-problemer, deres egne værdier og forandringsmuligheder. En evaluering kan skabe et frit "rum" i bomiljøet, hvor der er plads for enkelte aktører til at betragte sine egne og andres oplevelser af bomiljøet. Selve projektet har været tilrettelagt som læreprocess for deltagerne (og forskeren).

Suzanne har fungeret som *konsulent* i projektet – en rolle som evt. kan efterlignes af dele af arkitektstanden. Konsulentrollen adskiller sig fra den som udføres af den "traditionelle" boligforsker, da konsulenten skal orientere sig både mod den bestående situation og én eller flere mulige fremtidssituationer. Konsulenten tager en aktiv, informerende rolle i beslutningsprocesser, og forsøger at skabe forbedringer gennem forandring.

Dertil skal siges, at Suzanne også er *forsker* i dette projekt. Hendes rapportering viser, at hun har haft tilstrækkelig distance til arbejdet til at kunne skelne mellem de tider, hvor hun skulle give processen de optimale rammer for metodeafprøvning, og tidspunkter, hvor brugerne, planlæggere, og boligforetagenders personale skulle handle frit.

Noter

1. De udvalgte rapporter var: Annika Almqvist 1993: *Nyby Gård Bostadsgatan som alternativ till trafikseparering*. Rapport SB:53, Statens institut för byggnadsforskning, Gävle. (Rapporten omhandler en stadsdel i Uppsala); og Eva Björklund 1993, *Bostäder som bäst. Lägenheter, komplement och utemiljö*. Bostadslaget Arkitektkontor AB, Stockholm.

2. Eva Hurtig, Jan Paulsson och Sylvia Sundberg 1993: *Utvärdering av Skogshöjdens trädgårdsstad. I. GÅTURER 1992*. Rapport R2:1993. Institutionen för Arkitektur, Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.
Ivor Ambrose 1991: *Evaluering af Blangstedgård i brug. Evalueringsrapport 1. Bofælleskabet Blangstedgård*. Statens Byggeforskningsinstitut, Hørsholm, Danmark.
3. Se Ivor Ambrose og Jan Paulsson (red.) (i trykning). *Metoder til evaluering af boliger og boligbebyggelser. En antologi*. SBI-Byplanlægning 76. Statens Byggeforskningsinstitut, Hørsholm, Denmark.
4. Temaet brugerviden/specialistviden behandles i: Kernohan, D. et al (1992), *User Participation in Building Design and Management*, Butterworth Architecture, Oxford.

Ivor Ambrose
Seniorforsker vid By- og Bygningsplanlægning
SBI, Hørsholm, Danmark

Den goda stadsgatan.
Om gestaltningen av gator
Red.: Sture Balgård
Carlssons 1994

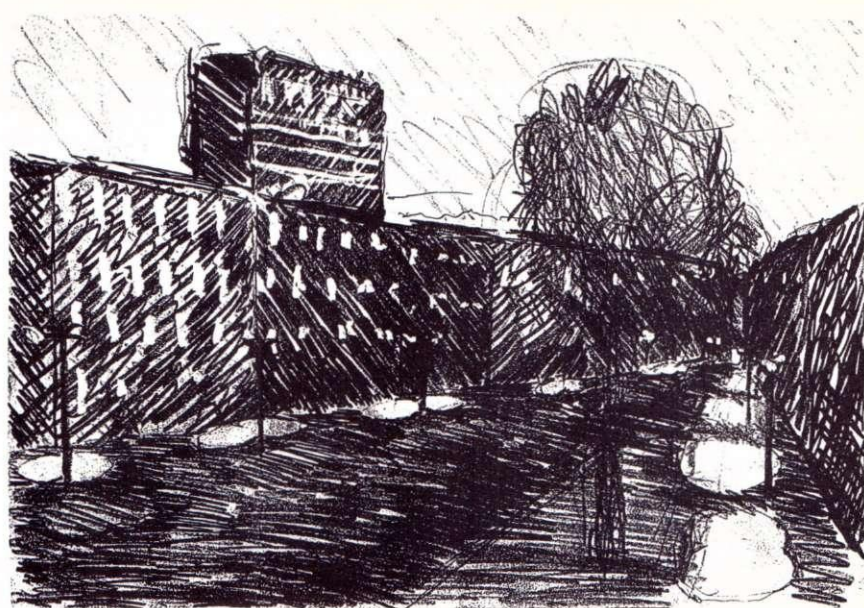
Sture Balgård har redigerat en tilltalande skrift med namnet *Den goda stadsgatan*. Om gestaltningen av gator; den innehåller resultat från studieåret 1991/92 vid avdelningen för Byggnadskonst, Konsthögskolans Arkitekturskola. Boverkets stadsmiljöavdelning tog samtidigt fram nya råd för planering av stadens trafiknät, TRÅD-92, och fann det angeläget att stödja en tryckning av skolans arbete, som gav intressanta kompletteringar och exemplifieringar till det egna förslaget. Medan Boverkets råd har själva trafiken i fokus koncentrerar sig Arkitekturskolan på gaturummet, där trafiken rör sig.

Boken kom ut på Carlssons hösten 1994 och behandlar på 176 rikt illustrerade sidor gatan ur en mängd aspekter – olika typer av gator, gatans zoner, dess golv och väggar, belysning och möblering, träden i gaturummet, regler för gatan i svensk byggnadslagstiftning liksom upplevelsen av gaturummet och av husen vid gatan. Deltagarnas egna teckningar utgör den huvudsakliga illustreringen – det ger ett litet oroligt men mycket charmfullt intryck. De fåtaliga fotografier som används är tyvärr dåligt återgivna; därutöver ingår en hel del diagram och skisser ur äldre och nyare arbeten om gatan.

Boken väcker många tankar. Jag hade själv förmånen att delta i ett studieår på Konsthögskolans Arkitekturskola för 25 år sedan. Undervisningsformen är troligen sig ganska lik från då, medan arbetsmetoderna och frågorna nog har förskjutits – vi undersökte innerstadens då pågående drastiska förändring med intresset riktat mot aktörer och strukturer och försökte förstå den till synes obönhörliga omvandlingsprocessen. Gestaltningen spelade en underordnad roll. På 1990-talet är de konstnärliga aspekterna viktiga. Att en grupp yrkeserfarna arkitekter och andra tillsammans med skolans lärare går in för att gemensamt studera ett tema ur många olika aspekter ger en intressant arbetssituation. Ingen sitter inne med facit. Här har man uppsökt städer med intressanta gaturum; från dagens Stockholm, Köpenhamn och Berlin kommer de flesta exemplen men gatorna i Skellefteå har också studerats ända från stadens grundläggning 1845 och framåt.

1970, när jag var elev på Arkitekturskolan, var gågatan en nyhet. Varje stad med självaktning ställde i ordning en sådan i sitt bästa handelsläge. Det kunde vara problematiskt att ordna varutransporterna till butikerna – i vissa fall fick sådana tillåtas några förmiddagstimmar så att de gående kunderna hade något att köpa resten av tiden när de var ensamma trafikanter. Gågatorna försågs ofta med fantasi-fulla planteringar som gav gaturummet en karaktär av djungel och säkert kunde betraktas

Natten ska vara olik dagen. Mörkret är en kvalitet liksom ljuset. Belysningen ska inte ge ett jämnt ljus över hela gaturummet som imitation av dagsljuset. Prioritera de gåendes behov och variera skenet. (S. 113.)

som en manifestation av frihet från bilens tyranni. Här kunde man röra sig till fots utan oro och kanske slå sig ner på någon bänk eller utservering utan avgaser och trafikbuller. Men bilarna var inte långt borta, de fanns stillastående i närmaste parkeringshus eller för omkring på parallellgatorna i jakten på billigare parkeringsplatser.

I boken *Den goda stadsgatan* saknas gågatan helt även om den kom för att stanna i städernas centrala delar. Det är inte detta särfall av trafikseparering man intresserar sig för. Följande slås fast: "Gatans viktigaste medverkande är fotgängaren. Utan henne/honom kan man egentligen inte tala om en gata." (S. 29.) Men det som utmärker gatan är mångfalden i sättet att ta sig fram, *blandtrafiken*. Gågatan och trafikleden är de specialiserade undantagen medan gatan bör rymma en fredlig samexistens mellan gående, cyklar, bilar och bussar. Boverket använder i TRÅD-92 en livsrumsmo- dell för att beskriva den komplexa trafikblandningen i städer och tätorter. Utgångspunkt är människans upplevelse i staden och hennes behov av trygghet och säkerhet. Staden tänks här vara indelad i de oskyddade trafikanternas Frirum, den renodlade motortrafikens Transportrum och den blandade trafikens mellanliggande

Mjuktrafikrum. Det är detta tredje rum som *Den goda stadsgatan* ägnar sig åt.

I Berlin har man noterat att bilarnas utrymme på många gator är smalare än både trottoarer och cykelbanor och att detta har en dämpande inverkan på trafikrytmen. I Köpenhamn, lärde jag mig i våras, har andhämtningen i centrum lugnats ner de senaste åren genom att antalet parkeringsplatser minskat; omärkligt har några platser fått försvinna varje år. Jag har också märkt att det den senaste tiden blivit lättare att vara fotgängare i svenska städer. Dels tycks bilförarna ha blivit mer uppmärksamma och hänsynsfulla, dels inrättas trafikmiljön på sina ställen så att bilförarna får klart för sig att de vistas i innerstaden på de gåendes villkor. Gupp och insnävning av körbanan istället för trafikljus som strikt sorterar trafikantströmmarna. Olika typer av markbeläggning för bilar, cyklar och fotgängare provas här och där för att skapa viss tydlighet i det gemensamma stadsrummet.

Gatan har en viktigare uppgift i staden än det enskilda huset konstateras det i boken. Dess livslängd överstiger i allmänhet byggnadens med många år. Huset byts ut men gatan består. Under de övermodiga 1960- och 1970-talen kunde gator försvinna för att ge plats åt varu-

hus, parkeringshus och kontorshus som var större än de gamla kvarteren. I Gävle byggdes flera centralt belägna gatupartier över av detta skäl. Verkligt grandiosa grepp förekom i våra städer på 1600-talet liksom under slutet av 1800-talet. Då handlade det om att låta en rutnätsplan ersätta ett äldre, organiskt framvuxet och topografiskt anpassat nät av gator och gränder. Vid sekelskiftet, när P. O. Hallman var verksam i Sverige som stadsplanerare, förekom en reaktion mot det geometriska stadsbyggandet – 1800-talets förkärlek för raka gator med rätvinkliga kvarter gav ett tämligen enformigt utseende, heter det t. ex. om Gävle i *Nordisk Familjebok* 1909.

Det vanligaste är trots allt att gatan finns kvar men att byggnaderna förändras eller ersätts med andra. När små tvåvåningsbyggnader från 1800-talet fått ge plats för kvartertäckande block i fyra eller fem våningar finns i och för sig gatan kvar; gaturummets karaktär ändras dock totalt. Sammanhanget med historien blir mycket abstrakt när en befintlig gata breddas och får modern bebyggelse längs sidorna. Vid omfattande saneringar för några decennier sedan bröts gatulinjen ibland – man kalkylerade med en gatubreddning som aldrig kommit till stånd och placerade nya hus vid den tänkta nya gatulinjen – detta har lett till många disharmoniska gaturum.

Gaturummets karaktär bestäms av en mängd element som tas upp till behandling i boken. "Väggarna" utgörs av de omgivande byggnadernas fasader; sockel och takfot är av stor betydelse liksom naturligtvis "golvet" indelning och material. En utkragande sockellist och markerad takfot är välgörande inslag i gatans väggar. En rad tekniska anordningar som idag ses som ofrånkomliga för trafiksäkerheten, som skyltar, trafikljus och vita färgmarkeringar, skulle enligt texten i kapitlet "Gatans golvbeläggning" kunna ersättas av markeringar i gaten eller marksten. Det förutsätter ett helhetsgrepp som måhända är svårt att få, men som onekligen skulle behövas för att samla ihop gaturummets splittrade gestalt.

I ett roligt avsnitt om belysning framhålls mörkret som en kvalitet, inte bara som ett hot och problem, som icke-ljus. Det är en poäng att gatan ser olika ut på dagen och på natten. Nyanserad belysning är viktig – det finns andra ljuskällor än orange natriumljus och kallt kvicksilverljus.

Möjligen saknar jag ett avsnitt om ljud och buller på gatan. Men det är ju inte en gestaltungsfråga utan kopplat till livet på gatan. När man någon längre stund uppehåller sig utomhus i stadsmiljö är det påtagligt att ljudstörningarna är många om man t.ex. vill föra ett samtal gående emellan. Ljudet är också viktigt för orientering och säkerhet – som gående kan man överrumplas av ljudlösa snabbgående cyklar – ljudlösheten hos elbilar tycks också betraktas som ett trafiksäkerhetsproblem under uppsegling.

TRÅD-92 slår fast att behovet av skönhet och trevnad i staden har underskattats.

Gatorna är de allmänna rummen i staden där alla vistas. Gaturummen ger staden dess karaktär. Vackra gator gör staden trivsamt. Den ökade biltrafiken har lett till att våra gatumuljöer förslummas och förfulats.

Boken *Den goda stadsgatan* innehåller mycket av värde för ett återtagande av gaturummet. Det sista kapitlet propagerar för upprättandet av program för vård av stadens gator. Kanske saknar jag en diskussion om hur en splittrad stadsmiljö kan lappas ihop. Det förefaller mig otänkbart att överallt på ett estetiskt godtagbart sätt kunna bygga samman stycken i ett stadsrum som byggs upp i olika etapper och som bitvis slagits sönder för att välkomna ökande strömmar av motorfordon. Klimatet för en bättre stadsmiljö är gynnsamt nu, inte bara på papperet utan också på marken, något man kan upptäcka när man rör sig i svenska stadsmuljöer. *Den goda stadsgatan* bör få en krets av nyfikna och handlingsinriktade läsare.

Christina Thunwall
universitetslektor vid
Institutet för Bostadsforskning, Uppsala universitet

Rättelse 1

I *Nordisk Arkitekturforskning* nr 2, 1995, föll det andra stycket bort ur Björn Linns recension av två skrifter om byggforskningen. Vi beklagar det inträffade och publicerar här recensionen i sin helhet.

**Annika Nordlander Finn:
Byggforskningen organiseras
1900–1960**

Byggforskningsrådet
T4:1994, Stockholm

**Ulf Sandström:
Mellan politik och forskning
1960–1992**

Byggforskningsrådet
T5:1994, Stockholm

År 1992 hade femtio år gått sedan Statens kommitté för byggnadsforskning bildades, 1942. Den hade 1953 efterträtt av den partssammansatta Statens nämnd för byggnadsforskning, som i sin tur 1960 delats upp på ett anslagsgivande organ, Statens råd för byggnadsforskning, förkortat Byggforskningsrådet (BFR), samt det forskande (eller utredande) Statens institut för byggnadsforskning (SIB), 1976 berört av den statliga utlokaliseringpolitiken och flyttat till Gävle.

BFR befann sig vid jubileet i en fas av rationalisering och omorganisation, baserad på en utredning 1990–91. Strax efteråt följde nedläggningen av SIB. Jubileum och förändringar blev motiv för att sammanfatta den svenska byggforskningens historia. BFR lade ett uppdrag på fil. kand. Annika Nordlander Finn med bakgrund från statsvetenskap i Uppsala. Sedan hon belastats av ytterligare arbetsuppgifter, delades uppdraget upp så att tiden från 1960 behandlades av fil. dr Ulf Sandström, som tidigare inom temaforskningen i Linköping studerat en del av området i sin avhandling *Arki-*

tektur och social ingenjörskonst (recenserad i *Tidskrift för Arkitekturforskning* 1990:1–2).

Böckernas karaktär har givetvis bestämts av det sätt på vilket uppdraget formulerats och lagts ut. Historien om byggforskningen har inte satts in i något stort perspektiv och betraktats på distans, utan framställningen är i hög grad refererande. Det gäller särskilt Nordlander Finns del. Hennes hundrasidiga text är en historia om diskussioner, utredningar och artiklar med en kortfattat skisserad samhällsbakgrund. Särskilt den inledande fasen skildras litet väl knapphändigt. I startskedet efter första världskriget hade det varit motiverat att närmare se på det 1919 igångsatta standardiseringsarbetet på byggområdet, men dess omfattning och betydelse behandlas inte, och det tyska byggforskningsarbetet under 20-talet, som man hade kontakter med och som på många sätt spelade rollen av förebild, nämns överhuvudtaget inte. Detsamma gäller utredningsarbetet för bostadsavdelningen på Stockholmsutställningen 1930, en av de första systematiska insatserna.

För att förstå bokens inriktning och begränsningar bör man hålla titeln i minnet – *Byggforskningen organiseras*. Det är inte en historia om forskning och kunskapsutveckling vi läser, det är en historia om hur ett område organiseras och administreras. Det begränsar intresset för den som söker det innehållsrika i kunskapsuppbyggnadens historia. Utredningar refereras, men det finns ingen efterhandsdiskussion av vad som borde ha varit lämpliga åtgärder i situationen. Källhänvisningarna till skildringen av denna tidiga epok gäller till stor del sekundära arbeten, inte de primära publikationerna, och boken är därför inte särskilt användbar för den som vill ha något mer än en utifrån bild av historien. Överhuvudtaget är framställningen litet valhant skrivnen, särskilt i det sätt på vilket citat inordnats.

Sandström har gått in i ett större källmaterial, och hans bok har det tredubbla omfånget. Han säger i sin inledning att boken ”i första hand grundats på skriftliga dokument såsom

styrelseprotokoll och därtill hörande handlingar". Det är således en bok skriven inifrån BFR. Den modell författaren följt är företagshistorikens, med rika personporträtt och en enkel kronologisk disposition, där rubrikerna hämtats omväxlande från rådets egna och den politiska omgivningens förhållanden – "Tillväxtens årtionde 1960–69", "Ansvarsområdet vidgas 1970–76", "Expansiva borgerliga år 1976–82", och så vidare.

Som företagshistorik är boken ganska utförlig. Men just därför blir frånvaron av det vidare kritiska perspektivet, den problembaserade diskussionen och den öppna bedömningen av verksamheten desto mer påfallande. En betydande svaghet är nämligen att Sandström inte skiljer mellan utredning (målstyrd undersökning av på förhand definierade problem) och forskning, utan likställer begreppen. Obunden forskning kan emellertid leda till oväntade slutsatser och bli politiskt obekvämt, ett pris som måste betalas för den högre kunskapskvalitet som den egentliga forskningen kan nå i jämförelse med utredningen. Detta har ständigt återkommit som något den politiskt styrda byggforskningsorganisationen haft svårt att bemästra när det gällt känsliga problem.

Kanske den företagshistoriska vinklingen är intressant för dem som själva arbetat inom BFR och vill se sina insatser insatta i en ram, men i såväl forskarsamhället som samhället i stort skulle man gärna vilja se något av vad som fanns omkring ramen. Och man skulle vilja se frågan ställd och diskuterad om hur väl konstruktionen med rådet (och dess föregångare) svarade mot syftena, i det efterkloka perspektiv som nu är möjligt att anlägga. Kan vi numera se andra vägar man kunnat gå?

Intrycket av de båda böckerna är att BFR har underskattat det intresse den egna verksamheten kan ha om den betraktas i ett större sammanhang. Felet hos böckerna måste ligga i programskrivningen för dem. Här har man försummat – eller inte insett – möjligheten att väcka en diskussion som kunnat ge värdefulla uppslag för fortsättningen av verksamheten. I stället har historieskrivningen över den ambitiösa, hoppfulla och frustrerade, överbelastade och produktiva, häcklade och uppskattade svenska byggforskningen fått stanna i en mer trivial form än som egentligen är det respektabla föremålet värdig.

Björn Linn

*professor i Arkitekturens teori och historia,
Chalmers tekniska högskola, Göteborg*

Rättelse 2

I *Nordisk Arkitekturforskning* nr 1, 1995, recenserade Michael Edén *Planering för uthållighet* av Lars Orrskog. Den är utgiven av Statens råd för byggnadsforskning, vilket tyvärr inte framkom.

Gunilla Lindholm:
The schoolyard
– adults' pictures, children's environment
 Dept. of Landscape Planning,
 Swedish University of Agricultural Sciences
 Alnarp, Sweden 1995

This dissertation consists of five papers on schoolyards concerning landscape design and urban planning.

The first paper ("From a garden to a children's environment – the schoolyard in governmental directives, 1865–1995") gives a survey of the development of attitudes towards schoolyards from the perspective of state authorities' directives and recommendations, 1865–1995. Up until the 1920s, the school garden and plantations were considered important components, both for educational reasons and for the way in which they highlighted the social significance of the elementary school. The school should serve as a model, inspiring the passers-by to keep their own houses and gardens neat and tidy. In the modern era, these ideas came to be replaced by functionalist ideals, where the aim was to provide suitable spaces dedicated to each activity. The ideal schoolyard of 1955 consisted of play and sports areas separated by "green belts". From the 1970s onwards, the directives show ambitions to give the schoolyard a more complex and comprehensive design, taking the different needs and wishes of pupils and teachers into consideration.

In the second, third and fourth papers, ("Schoolyards – the significance of place properties to outdoor activities in schools"; "The patterns of a schoolyard –

the significance of number, size and form of places"; "Educating in the schoolyard? – the significance of the surroundings to outdoor activities within biology and physical training"), two groups of schoolyards, one perceived as "good" and the other as "bad", were compared with respect to the physical properties of the schoolyards' different places. The "good" ones were shown to have woods either in or near them, whereas the "bad" ones did not. Both children and teachers in the "good" schoolyards took part in a greater number of activities than did their counterparts in the "bad" schoolyards. The activity pattern regarding use of places differed between the groups. With regard to the laid-out areas, the size and form of the different places tended to be significant. Although a compact form could be related to a larger number of activities in small areas, the opposite was true of larger areas. These places proved to attract more activities if the form was more extended or branched.

The last paper ("The Paradise of Childhood and the Childhood Project – approaches to places for children") discusses the differences between adult's and children's relations to the physical environment, based on theories and experience within pedagogy, environmental psychology, planning, landscape architecture and philosophy. Three perspectives on places for children are presented; the physical-interactive, the social, and the semiotic; the last mediating the others, as an alternative to a rationalistic functional approach in design and planning.

"Schoolyards – the significance of place properties to outdoor activities in schools" was published in *Environment & Behavior*, Vol. 27, No 3, May 1995, 259–293. The other papers are in Swedish, with abstracts in English.

Ahmad A. Kanyama:
Can the Urban Housing Problem be solved through Physical Planning?
An Analysis based on Experience from Dodoma, Tanzania
 School of Architecture, Royal Institute of Technology, Stockholm 1995

The concept of housing includes the dwelling itself with the related services and facilities in that dwelling's immediate surroundings. The main thesis of this doctoral dissertation is that the physical planning process (which is the primary factor in formulating a design brief) does not necessarily facilitate solutions to housing supply and distribution. The symptoms leading to this contention include the abstract linkage between aims and means manifested by shortcomings in the Dodoma master plan's physical achievements.

As a research strategy, four case studies of different housing contexts were examined. The extent of plan-implementation was established including the housing conditions which developed as a result. In addition, theories used during planning in Dodoma were analysed and compared to the data on housing conditions gathered during the field survey.

The analysis reveals a number of gaps in the theoretical basis and approach which include tenuous links in the framework of achieving housing. Housing has become an independent function, whereas, in reality,

it is inter-dependent on other functions such as infrastructure and ongoing detailed planning. Planning becomes a dilemma because of the need to maintain the whole concept of the provision of housing over time, irrespective of changing day to day conditions. This situation results in the emergence of related questions about how to distribute and schedule aspects such as infrastructure, functional facilities, their form and location in parts of the town, the design and layout of construction stages and the control of continuity.

The conclusion is drawn that generalisations and the degree of abstraction in development discourse mask a number of practical questions which the master plan approach does not deal with, because they are not seen as relevant to the objectives or as related to how implementation is determined by the layout of the master plan or the construction speed. The basic planning model is problem-solving, i.e., it includes process control or steering and is not process oriented which would include checking and feedback. In this respect, the basic planning model, its theory and design layout should accommodate the real-life circumstances of construction and cultural circumstances it is claiming to improve and evolve.

Key words: Housing Problems, Tanzania, Physical Planning, Design, Architecture, Dodoma, Building Materials, Appropriate Building Technology, Affordable Housing, Cultural Aspects, Building Standards, Housing Tradition, Housing Needs.

Language: The thesis is written in English.

Catharina Dyrssen:
Musical Space
– Metaphors, Rituals, Institutions.
A Cultural Study of Architecture within and around Music
 Architectural Design, Dept. of Architecture, Chalmers University of Technology Göteborg, Sweden 1995

At the intersection of architecture and musicology, with perspectives mainly of phenomenology and cultural studies, the dissertation explores relationships between music and architecture in reference to form and

to the concert situation. Since the 18th Century, accelerating with the introduction of mass media, music has developed its own spatial qualities, independent of physical space. This process concurs with a strong ritualization of the musical performance, emphasizing the concert hall. The polarity between these two spatial expressions opens unto three main themes:

1. Analogies of form between music and architecture are studied in a historical overview and in three analyzed cases. Direct homologies are found between the Concert House of Gothenburg and W. A. Mozart's Symphony no. 35. Elements of city space are applied to F. Chopin's Fantaisie-Impromptu Op. 66, thus explor-

ing the explicit and implicit spatialization of the music. Traces of musical inspiration in architecture is investigated through Steven Holl's Texas Stretto House and B. Bartok's Music for Strings, Percussion, and Celesta, where many formal analogies and corresponding time-space structures can be found.

2. Altes and Neues Gewandhaus in Leipzig are analyzed as examples of the development of a bourgeois ritual. The Concert House of Gothenburg is analyzed as ritual space, and compared to two rock arenas – Scandinavium in Gothenburg, and Globen in Stockholm. The analysis shows different spatial sequences for the transformation from everyday life to the ritual state of performance, different relationships between performers and audience, and between architectural space, scenography, and musical space.

3. The influence of architecture in the manifestation, preservation and change of a music culture is dis-

cussed in relation to the institutionalization process. Seven examples of contemporary "concert institutions" are analyzed: an anarchistic punk house, a record shop, and avant garde stage, a concert- and conference centre, a rock club and two schools of music. The issue of institutionalization leads to examples of unorthodox concert situations, which raises questions of architecture as scenography, of musical connotations to architectural space, of the dissolution of the boundaries between physical and virtual space, and back to the questions of homologies between music and architecture.

Key words: Architecture and music, musical space, metaphor, concert ritual, concert hall, institutionalization of music.

Language: Swedish.

Distribution: Bo Ejeby Förlag, Box 19076, S – 400 12 Göteborg, Sweden.

**Bo Bengtsson:
Housing – Market Commodity
of the Welfare State**

Department of Government,
Uppsala University, Uppsala 1995

Housing research often suffers from a *dualism between state and market perspectives*. Though real-life housing provision is always a mixture of state and market, political and economic theories are rarely combined.

The *dominant policy theory* in housing is one of *state correctives to housing markets*. This is verified in the Swedish context by the study of proposals and arguments in three central housing documents from the last fifty years, representing both socialist and non-socialist governments.

Since housing policies aim at satisfying both needs and demands, a simple analogy to other welfare sectors, where the dominant policy theory is either 'state only'

or 'state complemented by market', is often misleading. The implication for housing research is that the economic discourse on the *market peculiarities of housing* is of importance in political research as well. As illustrated by ten articles and reports on different housing issues included in the dissertation, these peculiarities have different roles in different types of analysis.

In general *normative studies* the state and the market are seen as ideal types, and the peculiarities of the housing market justify housing being discussed specifically within the discourse on state and market. In *policy studies* the state is seen as an existing institution in a certain country, and the peculiarities of the housing market form part of the structural environment. In *game-theoretical studies* the state and the market are seen as two arenas, and the peculiarities of the housing market are structural conditions affecting the games in the market arena.

Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 50. 131 pp. Swedish. English summary.

Granskare

Artiklarna i *Nordisk Arkitekturforskning* nr 3, 1995,
är vetenskapligt granskade av minst två av nedanstående personer:
Lilian Christina Andersson, fil. dr, Arkitektur/Bostadplanering, CTH;
Jan Eriksson, tekn. lic., Inst. för byggd miljö/KTH-Gävle;
Sten Gromark, tekn. dr, Arkitektur/Byggnadsplanering, CTH;
Bo Grönlund, lektor, Bybygning, Konstakademiets Arkitektskole;
Birgitta Holmdahl, professor, Arkitektur/Bostadplanering, CTH;
Birgit Krantz, professor emeritus, Stockholm;
Jerker Lundequist, professor, Projekteringsmetodik, KTH;
Finn Werne, docent, Formlära, CTH;
Ola Wetterberg, fil. dr, Stadsbyggnad, CTH;
Karen Zahle, professor, Lab for boligbyg, Konstakademiets Arkitektskole.

Kommande nummer av NA

Vol. 8, No 4: *Arkitektur & semiotik*
Temareaktion: *Ole Møystad* och *Gunnar Parelius*

Vol. 9, No 1: *Industriarkitektur*
Temareaktion: *Magnus Rönn*

Övriga föreslagna teman

Arkitekturens tolkning och gestaltning
Kontaktperson i redaktionen: *Christina Redvall* och *Lars Jadelius*

Kvinnor & arkitektur
Kontaktperson i redaktionen: *Lars Jadelius*

Arkitekturologi
Temareaktion: *Niels Albertsen* och *Jerker Lundequist*

Arkitektutbildning
Kontaktperson i redaktionen: *Lilian Christina Andersson* och *Finn Werne*

Arkitektur & konstruktion
Kontaktperson i redaktionen: *Jerker Lundequist* och *Finn Werne*

KONTAKTA redaktionen om Du vill föreslå ytterligare tema
eller är intresserad av att medverka med artiklar eller i temareaktion.
Även artiklar utanför aktuella teman är välkomna.

Abstracts:

Nordisk Arkitekturforskning

(Nordic Journal of Architectural Research) Vol. 8, No 3, 1995

In the Absence of Authenticity: An Interpretation of Contemporary Chinese Architecture

Pu Miao, University of Hawaii at Manoa, USA.
Like human beings, architecture has to choose its way of existence: a personality true to one's own nature or the preconceived roles of an actor. From this Heideggerian view, the paper examines the formal characteristics of contemporary Chinese architecture. It also explores how social and cultural conditions and intellectuals' sense of responsibility have contributed to the current state of architecture in China.

On Full-scale Studies in Architectural Research

Gudrun Linn, Industrial Architecture and Planning, Chalmers University of Technology, Gothenburg, Sweden.

One method specific to architectural research is that of conducting full-scale studies in laboratories, with test persons, in order to establish generally valid space measurements for various activities. The resulting measurements recommendations constitute an important part of the knowledge base for building design. Full-scale studies have primarily concerned the design of kitchens, bathrooms and some work places, as well as handicap adaptation. The tests simulate situations in full scale with variations of measurements and visual recording from different angles. The selection of test subjects is very important. The idea of basing premises on an "average man" was abandoned at an early stage. Nowadays, so-called "critical groups" are defined according to criteria relevant for each research task, and a limited number of test persons are then selected. For instance, it has become apparent that the way people move rather than their size determines their spatial requirements. Over time a routine for the tests has been developed. Full-scale tests are a human-techno-

logical research domain, the specific conditions and problems of which have been unknown to many critics who have attacked studies of this type. Some flagrant examples are given in the article.

Key words: building design, measurements, full-scale tests, user requirements, handicap adaptation, human technology.

User Oriented Architectural Design in a Critical Perspective

Michel Conan, CSTB-Sciences Humaines, Paris, France.

Criticism of authoritarian practice in architecture has led to efforts by architects to take users' points of view into account and to develop an adaptive model of planning. Yet results have not been convincing. A critical look at a few attempts leads to questions about the existing relationships between planning activities, the development of organizational culture, and about practical morality within an organization when groups of users hold conflicting values and purposes.

The Subdivision of the Single-Family House in the United States

Anne Vernez Moudon, University of Washington, Seattle, WA, USA.

Moudon has been studying single family housing districts in America for many years as a researcher and teacher at the M. I. T. and at the University of Washington. Her main interest has been the changes in housing caused by changes in the needs and lifestyles of the inhabitants. She has also analyzed how different typologies can adapt to changes and how zoning and building regulations may affect the possibilities and the process of housing conversions.

Moudon has been working with Marina Botta at the BOOM group at KTH in Stockholm. In 1989 she was guest researcher at the

BOOM group and participated in Botta's research on renewal of older single family home suburbs in Sweden (*now published in the report "Äldre Villaområden Varsam Förnyelse" by the Swedish Council for Building Research. T 7: 1994.*).

In both the United States and Sweden there are suburban districts with older single family houses of great cultural, historical and environmental value which no longer reflect the needs and financial possibilities of modern households. Moudon and Botta want to use their studies and examples to make home owners, architects and planners aware of the values, the problems and the capacity of this particular house type. Their aim is to give ideas and inspiration for the careful renewal of these older residential areas.

Even if there are great differences between the American and the Swedish contexts, Anne Vernez Moudon's description of the American situation is very interesting and can give new perspectives on the evolution of this common housing form.

**The City as a Whole:
A Discussion of Thought and Planning
Patterns in Urban Design**

Björn Klarqvist, Dep. of Urban Design and Planning, Chalmers University of Technology, Gothenburg.

There are three model patterns for the design of cities: the grid, the park and the neighborhood city. Their characteristics may be defined with the help of six pairs of complex of notations. Is it possible and desirable that planners use a consistent model in their design and spatial organization of cities? The article introduces a way of discussing the city as a whole.

**Planning Patterns and Urbanity:
A Comment**

on Björn Klarqvist's The City as a Whole

Bo Grönlund, The Royal Academy of Fine Arts, Copenhagen/NORDPLAN, Stockholm.

The concept of city was long considered unequivocal, even though it slowly evolved. *Polis; urbs*

and *civitas*. A political center, a place for trade, the favored city of commerce. Then the industrial city, the garden city, and the modern city. Today, the word "city" is used so broadly as to be virtually meaningless. Consequently, phrases such as "urban design" and "city planning" have also lost much of their significance. Our understanding of the city derives from a first phase of agricultural society and a second phase of mechanized industrial society. There is as yet no consensus as to the role of the city in the third phase, information society. Is it then meaningful to speak of these three archetypal patterns: the grid, the park, and the neighborhood city? Or do we thereby merely transfer the conceptual problems to another level without improving our ability to orient ourselves in urban issues?

On Homelessness

Ann-Mari Hoel, Malmö, Sweden.

The article is an abridged version of the author's architectural thesis project "On homelessness", which was presented in March of 1994 at Basic Design, University of Technology in Lund.

**Eva Hurtig: The Concept of Home and Urban
Renewal: Exemplified by the 1940's Sanna
Quarter in Göteborg**

Reviewed by Gärd Folkesdotter

**Wang, Jun-Yang: Substance or Context: A
Study of the Concept of Place**

Reviewed by David Kolb

**Suzanne de Laval: Methods of Evaluating
New Housing Developments
Following Occupancy**

Reviewed by Ivor Ambrose

The Good City Street (Ed.: Sture Balgård)

Reviewed by Christina Thunwall

**Annika Nordlander Finn: The Organization
of Building Research 1900-1960**

and

**Ulf Sandström: Between Politics
and Research 1960-1992**

Reviewed by Björn Linn